

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

med de engelska 1800-talpoeterna, framför allt Wordsworth.

För att visa sambandet mellan Conrads verk och romantiken går Thorburn inte bara in på de gängse romanerna utan granskar också i detalj *Romance*, som Conrad skrev tillsammans med Ford Madox Ford, samt de två tidigare föga uppmärksammade självbiografierna, *A Personal Record* och *The Mirror of the Sea*. Det är, menar Thorburn, i de svagare verken man ofta ser den romantiska uppfattningen allra tydligast, och Conrad skrev ofta förbluffande dåligt.

I en avslutande översikt hävdar Thorburn att den moderna engelska romanlitteraturen inte är så ensidigt dystert som kritikerna påstått. Man har tidigare urskilt sambandet mellan romantiken och den moderna poesin men det finns tydliga linjer också från romantiken till 1900-talsromanen – Thorburn diskuterar kortfattat Joyce, Lawrence, Woolf, James och andra.

Thorburns bok torde väl komplettera och utgöra en motvikt mot andra kritikers syn på Conrad, men man måste komma ihåg att författaren själv tydligt gör klart att bilden av Conrad som »one of us», dvs. en i grunden modern författare, fortfarande är den mest framträdande.

Lennart Peterson

Barbara Beutner: *Die Bildsprache Franz Kafkas*. Wilhelm Fink Verlag. München 1973.

Det hör till en av litteraturhistoriens paradoxer att Franz Kafka med sitt relativt sparsamma, ur mer än en synpunkt asketiska författarskap givit upphov till en vilt blommande flora av litteraturvetenskapliga och litteraturkritiska undersökningar efter de mest skiftande metodiska och ideologiska riktlinjer, från någorlunda strikt textanalytiska till mera fantasifulla uttolknningar i psykoanalytisk och marxistisk anda. Att hans verk stimulerat forskningen är däremot inte att undra på med tanke på en annan paradox: att den mänskligt och språkligt isolerade tjeckiske juden i Prag blev en centralfigur i den tyska modernistiska prosan med efterföljare långt utöver det tyska språkområdets gränser.

Ett av de senaste bidragen, Barbara Beutners undersökning *Die Bildsprache Franz Kafkas*, är en internt textanalytisk studie, som på det hela taget lämnar biografiska, sociologiska och ideologiska aspekter därhän. Det är en ganska sällsam mixtur av tysk grundlighet, en närmast hejdlös systematiseringsiver och analyslusta, mer eller mindre relevanta komparationer och stundom beskäftiga kommentarer. Då och då kan författarinnan ge en intressant belysning åt det ganska genomforskade ämnet – en stor del upptas f. ö. också av referat av tidigare forskares iakttagelser.

Boken innehåller 8 kapitel, som kan indelas i tre större grupper. Den första behandlar från en teoretiskt estetisk utgångspunkt berättartekniska problem och bildspråkets former den andra inringar och går igenom olika »bildsfärer» (Bildbereiche) i Kafkas språk, den tredje behandlar i tur och ordning de tre romanerna *Der Verschollene*, *Der Prozess* och *Das Schloss* på grundval av de vunna insikterna.

Det är i synnerhet i de två första avdelningarna man har känslan att Kafkas språk, hur symbolmättat det än må vara, vacklar litet inför detta tunga artilleri, och att författarinnan räknar upp och delar in av pur systematisk förtjusning. Efter diverse utblickar till olika forskares användning av termen »Bild» – till skillnad från metafor och allegori – avslöjar författarinnan vad hon tänker mena: »Der Terminus 'Bild' soll im Folgenden nur dann angewandt werden, wenn der Schritt von der Erzählebene auf eine andere nichtstofflich-bedeutende Ebene erfolgt, wenn, um Weinrichs Begriffe zu übernehmen, ein Bildempfänger und ein Bildspender da sind.» (S. 20.) Hon fortsätter sin undersökning av olika former för detta bildspråk: »Nominalvergleiche», jämförelsesatser, fria metaforer, »analogievokationer» m. m., och i anslutning till klassisk retorik av de fyra olika procedurerna för bildlig jämförelse eller »Übertragungsvorgänge»: ab animal ad animale, ab inanimal ad inanimale, ab animal ad inanimale, ab inanimal ad animale. När t. ex. Josef K. dörs »wie ein Hund» är det Übertragungsvorgang 1; när domstolen upplevs som en levande organism nr. 3 osv. Beutner slarvar inte ifrån sig och i litteraturförteckningen återfinns både Aristoteles, Platon och Cicero i gott sällskap med Goethe och Kant.

Efter denna introduktion övergår Beutner till de olika bildsfärerna i Kafkas prosa. Hon får ihop tio stycken, ofta med underavdelningar. Så kan t. ex. bildsfären »Djur» indelas i sex grupper, a) hund, b) katt osv. (Att bildsfären »Ohyra och kräldjur» inleds med möss förefaller underligt, men man ska väl inte ägna sig åt zoologiskt pedanteri.) Författarinnan finner en uppenbar ambivalens i Kafkas användning av dessa bilder. »Barn» t. ex. förekommer ibland med positiv laddning (spontan känsla, skuld), ibland med negativ (oförstånd, dåraktighet). Denna i och för sig välkända »ambivalens» hos barn menar Beutner att Kafka utnyttjat i djupt symboliskt syfte. När ordet »kindisch» förekommer i samband med slottet eller domstolen har det den positiva laddningen. Det sägs om byinvånarna att de är barnsliga, vilket innebär att de har det i god mening naiva förhållningssättet till tillvaron som de båda K:nna förlorat. Med hjälp av paralleller till Novalis och Rilke vill författarinnan hävda att denna barnets förmåga till accepterande av tillvarons lagar, av liv och av död,

som resulterar i en harmonisk samhörighet med allt skulle vara domstolens innersta mening. Möjligen rör hon här vid något väsentligt, men komparationerna med Rilke och Novalis övertygar inte, i synnerhet som man får intrycket att hon med husguden Jacob Steiner på skrivbordet råkar tala mera om Rilke än om Kafka.

Ormen är en annan ambivalent bild. Lantmätaren K:s medhjälpare omtalas vid ett tillfälle som ormar, vilket enligt Beutners utläggning med hjälp av r. Mosebok och Brockhaus symboliserar deras lömskhet och ondska men även deras äskulapsikt helande förmåga och odödlighet, kanske gudomlighet. Återigen undrar man om en sådan tolkning inte går litet väl långt; i varje fall kvarstår det obevisat att Kafka arbetar med en så djup ambivalent teknik.

En intressant fråga är huruvida man till analysobjekten skall räkna alla de »bleknade metaforer» som assimilerats i det gängse språket till den grad att de förlorat sin bildkaraktär. Utan att diskutera frågan rycker Beutner ut och klassar in: »tyst som en mus» – bildsfär Djur, »bittert beklaga» – Mat och dryck, »ström av folk», »ordsvall» – Liquidmetaphorik osv. Här får framställningen ibland en lätt parodisk karaktär. Som exempel på »liquidmetatorernas» symbolvärde, att framkalla känslan av något okontrollerbart, irrationellt och samtidigt obetvingligt, väljer Beutner en episod i Das Schloss där det beskrivs hur en skara törstiga bönder strömmar till krogen så fort dörrarna öppnas. Kommentären lyder: »Die Menschenmenge, die sich so bewegt, muss sich vor der Tür zusammengeballt haben, um dann, sobald das Hindernis nachgibt, sich ohne erkennbaren individuellen Willen in den Raum zu wälzen». (S. 112)

Detta hindrar inte att Beutners bok innehåller flera riktiga iakttagelser, men resultatet av hennes möda förminskas i viss mån av att andra forskare redan gjort dem. Så t. ex. beträffande djursymboliken som ägnats en synnerligen noggrann genomgång av Karl-Heinz Fingerhut (*Die Funktion der Tierfiguren im Werke Franz Kafkas*, Bonn 1969). Och de utan tvivel viktiga bildsfärer Beutner pekar på har på mindre systematiskt sätt observerats av de flesta Kafkauttolkarna.

Den disposition författarinnan valt resulterar i vissa trötande upprepningar. Så t. ex. måste det välkända textstället i *Die Verwandlung* om Gregor Samsas längtan efter vägen till »der unbekanntes Nahrung» enligt systematikens logik sorteras in under såväl vägsymboler som näringsymboler och till slut tas upp en sista gång i kapitlet om Der Prozess.

En väsentlig fråga som Beutner aldrig berör är huruvida Kafka medvetet laborerat med denna ytterst subtila ambivalenta symbolik eller om metaforerna eller bilderna dirigerats fram av en un-

dermedveten logik. I det förra fallet är det en gåta att han hann avsluta mer än en roman, i det senare måste han haft ett ovanligt raffinerat undermedvetet, vilket givetvis inte är omöjligt. Men detta är psykologiska frågetecken, och erkännas bör att Beutner ger flera bestickande exempel på till synes medveten enhetlig användning av vissa ambivalenta bilder.

Det avgörande för värdet av en så minutiös genomgång av en diktares bildspråk är givetvis om den förmår kasta nytt ljus över tolkningen av författarens symbolvärld. Det gör Beutners studie, men det nya ljuset belyser inte på ett övertygande sätt hela domstolen och slottet. Den omdebatterade skuldfrågan, som ju bara är en aspekt av domstols-slotts-komplexet, löses i Beutners tolkning som huvudpersonens förlust av en barnligt lekfull och förtröstansfull inställning till tillvaron, hans enkelspårigt karriärinriktade strävan, hans likgiltighet för eller antipati mot medmänskorna, vilket bringar honom i disharmoni och antagonism mot hela världsordningen, representerad av domstolen och slottet. Det ligger mycket i tanken, men genom att förbigå de psykologiska och metafysiska implikationerna lämnar Beutner ändå inte den slutgiltiga nyckeln till Kafkas värld. Fadersproblematiken som ju bevisligen var av central betydelse och som vidgas till och förenas med en religiös problematik tappas bort. Bokens omslagsbild, som visar Kafkas spörjande ögon bakom ett galler, illustrerar på något vis hennes och mycken litteraturforsknings dilemma: ett galler eller nät av systematiserande och analyserande som alltid gäckas av diktares förmåga att gestalta tillvarons mysterium.

Gunilla Bergsten

Erik Hjalmar Linder: *Kärlek och fadersbus farväl. Hjalmar Bergmans liv och diktning från Markurells i Wadköping till Farmor och Vår Herre*. Bonniers. Lund 1973.

1940 gav Erik Hjalmar Linder ut boken Hjalmar Bergman, en profilteckning. Även idag är boken läsvärd. Då den kom ut var det ett ambitiöst första försök att ge en systematiserad och bred skildring av denne geniale berättare efter de tre märkliga essayer kring hans verk som Fredrik Böök, Ruben G:son Berg och Knut Jaensson då hunnit signera. En rikhaltig dokumentarisk underbyggnad för vissa avsnitt i profilteckningen framlade Linder två år senare i sin doktorsavhandling – Hjalmar Bergmans ungdom. Uppläggningsen var i detta fall kronologisk. Rent biografiska avsnitt varvades där med kapitel ägnade ett eller flera verk med syntetiska översikter av tendenser i samtida svensk och